

FAS'TAKİ İSLÂMÎ HAREKETLER

Kadri KINIK*

1. FAS'IN COĞRAFÎ VE İDARÎ YAPISI

Arapça orijinal ismi el-Memleke el-Mağribiyye (Batı Krallığı) olan Fas, Afrika'nın kuzeybatısında yer almaktadır. Yaklaşık 34 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Ülkenin nüfusu %99'u Müslümandır. Fas toprakları kuzeyde Akdeniz kıyısından güneyde Yengeç dönencesinin ötesindeki Cabo Bianco yakınlarına kadar kuş uçuşu 2200 km. boyunca uzanan ortalama 400 km. genişliğinde bir şerit görünümündedir. Bu şerit kuzeyde Akdeniz (kıyı uzunluğu 512 km.), batıda Atlas Okyanusu (kıyı uzunluğu 2934 km.), güneyde Moritanya ve doğuda Cezayir ile sınırlanmıştır. Bu yayılış alanı ve konumu bakımından Fas, gerek tabiat şartları gerekse beşeri ve iktisadi özellikleri açısından birbirinden farklı iki büyük bölgeden oluşur: Kuzeyde, ülkenin genişlemesinden önceki sınırları içinde bir Mağrib ve Atlas ülkesi olan asıl Fas, güneyde kurak bir çöl alanı olan Batı Sahra'dır. Kuzey komşusu İspanya/Avrupa kıtası ile arasında Cebelitarık Boğazı bulunmaktadır. Başkenti Rabat'tır. Kazablanka, Fez, Oujda, Agadir, Tanca, Dakhla, Laayoune ve Marakeş ülkenin diğer önemli büyük kentleridir.

Fas, liberal ekonomik politikalar izlemekle birlikte dünyadaki en zengin fosfat rezervlerine sahiptir. Fas'ta ekonomik faaliyetler çoğunlukla tarım, tarıma dayalı sanayi, ara mal üretimi, balıkçılık, el sanatları ve madencilik alanları üzerinde yoğunlaşmıştır. Daha çok kimya, gıda işleme, tekstil, hazır giyim ve deri ağırlıklı üretim yapmakta olan sanayi sektörü, GSYH'nin %25'lik bölümünü meydana getirmektedir. Tarım ve balıkçılık sektörünün GSYH içindeki payı ise %14'dür. Tarım sektörü, faal nüfusun %40'ından fazlasını, kırsal kesimde çalışan işgücünün ise %80'ini kapsamaktadır. Fas'ın ekonomisi tarıma dayalı olduğu için iklim koşulları tarımı olumsuz etkilemektedir. 2005 yılında Fas hükümeti tarafından hazırlanan "İnsani Gelişim İçin Ulusal İnisiyatif Programı" yürürlüğe girmiş olup 2 milyar dolar değerindeki çeşitli projeler desteklenmiş ve işsizliğin azaltılarak sosyal barış ve güvenliğin sağlanması amaçlanmıştır. Ancak, bugün Fas'ın bazı kırsal bölgelerinde işsizlik %20'yi aşmaktadır. Çalışan kesimin %44,6'sı tarım, %19,8'i sanayi, %35,6'sı ise hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir.¹

* Yalova Üniversitesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, kadriknk@gmail.com

¹ T.C. Ekonomi Bakanlığı, *Fas Yatırım ve Mütahhithlik Heyeti*, s.5 İstanbul, 2016 (https://www.immib.org.tr/files/EK-FAS-2016-6476pdf_00004963.pdf) Erişim Tarihi: 08.02.2018

1956 yılında İspanya ve Fransa'ya karşı bağımsızlığını elde eden Fas, anayasaya dayalı meşruti krallık rejimiyle yönetilmektedir. Kraliyet 17. yüzyılın ilk yarısından beri, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in soyundan geldiği söylenen Alevi Hanedanında bulunmaktadır. Fas Kralı çok geniş yetkilere sahiptir. Başkomutan, Yüksek Güvenlik Konseyi Başkanı ve Genelkurmay Başkanı olarak siyasi, Emir'ul Mu'minin (Mü'minlerin Emiri) sıfatıyla da dini otoritedir. Başbakan ve bakanlar, kral tarafından tayin edilmektedir. Parlatentonun kabul ettiği kanunları veto etme ve gerek gördüğünde referanduma gitme yetkisi vardır. Bir siyasi partinin kurulabilmesi için kralın izni gerekmektedir.

Fas Parlatentosu iki kanatlı bir yapıya sahiptir. 395 üyeden oluşan Temsilciler Meclisi, 5 yıllığına; tüm seçmenlerin katıldığı tek dereceli seçimle belirlenmektedir. 270 üyeli Danışmanlar Meclisi ise iki dereceli seçimle; yerel yönetimlerin temsilcileri, meslek odalarınca seçilen temsilciler ve çalışanların temsilcilerinin oluşturduğu seçim kurullarınca belirlenmektedir.

2. FAS'TA İSLÂM

Fas'ta H. 62-63'te (M. 681 -682) Ukbe b. Nafi ' ile başlayan İslam fetihleri 92 (711) yılında Müsa b. Nusayr ile tamamlandığında İslam dini Berberilerin direnmesi sebebiyle henüz halkın içine tam olarak nüfuz edememiştir. Ancak bölgede Haricilerin ve peygamberlik iddiasında bulunan Salih b. Tarff adlı kişinin faaliyetleri, İslam'ın Berberiler arasında yayılmasını olumsuz etkilemiştir. Bu dönemden sonra Fas'ta sultanlıklar kurulmuştur. Bu sultanlıkları, sultanlar tarafından yönetilmiştir. Sultanlar, dinî ve tarihî geleneklere bağlı kalarak ülkeyi yönetmiş, geniş bölgeler ve coğrafyalar üzerindeki etkinlikleri herkesi memnun kılmıştır.² Nitekim bu sultanlıklardan biri, Hz. Ali soyundan geldikleri iddiasında bulunduran İdrisiler(788-985), bölgeye hâkim olmuştur. Daha sonra bölgede hâkimiyet kuran Murabıtlılar (1056-1147) zamanında ribatların³ çoğaldığı, gittikçe yayıldığı ve Mağrib'de ilk olarak tasavvufi hareketlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Muarabıtlardan sonra hâkimiyet kuran Muvahhidler döneminde(1130-1269), tasavvuf henüz kendine has bir şekilde kurumlaşmamıştır. Ardından gelen Merinîler yönetimi(1196-1465), tasavvufi hareketlerin çoğalmasıyla Fas'ın dini hayatına yeni bir çehre kazandırmıştır. Vattasiler zamanında (1471-

² Alaa al AGHBARY, 15 Temmuz Darbe Girişiminin İslam Coğrafyasında Yansımaları Konferansı, *Türkiye İle Fas Arasındaki İlişkilerin Tarihi Kökeni Ve Derinliği (15 Temmuz Darbesindeki Dayanışma Örneđi)*,s.3, Kütahya,2016

³ **Ribatlar**, düşman saldırılarından zamanında haberdar olup karşı koymak için genellikle sınır boylarında inşa edilmiştir. Aynı zamanda ülkedeki iç karışıklıklardan uzakta inzivaya çekilenler için ibadethane, dini ilimleri öğrenmek isteyenler için birer mektep durumunda idi. Ribatların yaygınlaşması islâm'ın yerleşmesinde önemli rol oynamıştır.

1549) zaviyelerin sayısı tarikatların yayılmasıyla birlikte daha da artmıştır. Tasawuf çevreleri, bölgeye saldırıya geçen Portekizli sömürgecilere karşı direniş hareketlerine önemli ölçüde destek sağlamışlardır.⁴ Bu durum Sa'di'ler döneminde de (1511-1659) bazı mutasavvıfların devletle birlikte cihada katılmalarıyla devam etmiştir. Muvahhidler'in sonu din âlimleriyle tarikat çevreleri ümmetin ihyası konusunda maddi ve manevi anlamda çalışmalar yapılmış ve bu durum sömürge çağına kadar sürmüştür. Bu uzun dönemde çeşitli sultanlar zamanında az çok farklı tavırlar ortaya konulmuş olmakla birlikte dini düşüncede Mevlay Muhammed'in (1759- 1790) takip ettiği yöntem bir taraftan Batı kültürüne hayranlık duyup idari, iktisadi ve askeri açıdan Avrupa'yı örnek almak, bir taraftan da teşri konusunda taklit etmiş ve tarikatlar bu dönemde etkinliği yitirme duruma gelmiştir. Ancak 18.yy'ın sonlarına doğru tarikatlar tekrar güç kazanmıştır. Bununla birlikte tarikatların 19. yüzyılda sömürgecilere ve putperest kabilelere karşı mücadele verdikleri görülmüştür.⁵ Bu sebeplerle birçok tarikat, ülkenin iç siyasetini dizayn etmesinde büyük rol oynamıştır. Hatta tarikatların müspet faaliyetleri neticesinde, kabileler arası iç kavga ve savaşlar yatıştırılmış, halkın birlik ve beraberliği sağlanmış, halklar ve akrabalar barıştırılmıştır.⁶

3. FAS'TA SİYASİ YAPI

Fas'a İslâmiyet Hicretin 24. yılında⁷ Ukbe b. Nafi'⁸ valiliği döneminde Kuzey Afrika'da Müslümanların Tunus'taki varlığını korumak için askeri ve dini bir üs olarak Kayrevanı kuran Ukbe, valiliğin ikinci döneminde Fas topraklarını fethetmiştir. Ukbe bin Nafi'nin ölümünden sonra Züheyr b. Kaysan devam etti. Züheyr b. Kays'ın 690'a kadar sürdürdüğü mücadele bu tarihten itibaren Hassan b. Numan'la devam etti. Onun ölümü üzerine Müsa b. Nusayr Kayrevan'daki Müslüman ordusunun başına geçtiğinde etraftaki Bizans ve muhtelif devletlerin gücü kırılmış durumdaydı. Dolayısıyla Müsa b. Nusayr herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan batıya doğru ilerledi. Ukbe b. Nafi"nin yolunu takip ederek önce Tanca'yı da fethederek İslam hâkimiyetine soktu. Aynı zamanda Müslümanların Fas topraklarını fethedikten sonra burada muhtelif İslâm Hükümetleri de kurulmuştur. Musa bin Nusayr'in kumandanlarından olan Tarık bin Ziyad, Cebelitarık boğazını geçerek bugünkü İspanya topraklarına girmiş ve Endülüs İslâm devletinin temelleri bu şekilde atılmıştır. Cebelitarık (Tarık Dağı) Boğazı'na bu adın verilmesi de Tarık bin Ziyad'a nispetlidir. Mağrib

⁴ Sırrı Erinç, İbrahim Harekât, Mustafa L. Bilge ve Davut Dursun, "Fas", DİA, Cilt 12,s.196,1995,Ankara

⁵ Sırrı Erinç, İbrahim Harekât, Mustafa L. Bilge ve Davut Dursun, A.g.e., s.197

⁶ Kadir ÖZKÖSE, "Başlangıçtan Günümüze Kadar Afrika'da İslam ve Tasavvuf", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi, S.7, s:163, Ankara, 2001

⁷ Osman KESKİOĞLU, *İslam Dünyası Dün Ve Bugün*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara,1994, s.74

⁸ Sırrı Erinç, İbrahim Harekât, Mustafa L. Bilge ve Davut Dursun, A.g.e., s.188

toprakları İslâm ordularınca fethedildikten sonra 770'lere kadar hilafete bağlı kaldı. 770'lerden sonra yine önemli bir kısmı hilafete bağlı kalmakla birlikte bağımsız bazı küçük Müslüman devletleri de kurulmaya başlandı. Bunların başta gelenleri ve hüküm sürdükleri yıllar şöyledir: Rüstemiler (776 - 908), Midrariler (772 - 977), İdrisiler (789 - 974), Ziriler (972 - 1148). Bunlardan bazılarının hâkimiyet alanları bugünkü Fas sınırlarının dışında kalan bazı toprakları da kapsıyordu. Tarihte Mağrib üzerinde kurulmuş olan en önemli İslâm devleti Murabıtlar devletidir. 1056'da kurulan Murabıtlar, zamanla bütün Kuzey Afrika'yı ve Endülüs'ü içine alan 6 milyon km²'lik geniş bir bölge üzerinde hâkimiyet kurmuş ve buralardaki dağınıklığa son vererek bir birlik ve merkezi otorite oluşturmuşlardır. Murabıtlar'ın merkezi bugün Fas sınırları içinde kalan Merakeş'ti. İslâm'ın Kuzeybatı ve Batı Afrika ülkelerine yayılmasında Murabıtlar'ın önemli etkinliği olmuştur. Murabıtlar'ın ilk sultanları Ebu Bekr bin Ömer el-Lamtuni'dir. Ondan sonra ünlü cihangir Yusuf bin Taşfîn bu devletin başına geçmiştir. Devletin sınırlarının genişlemesinde, Kuzey Afrika Müslümanları arasında birliğin sağlanmasında Yusuf bin Taşfîn'in önemli rolü olmuştur. Murabıtlar 1147 yılına kadar ayakta kalabilmişlerdir. Bu tarihten sonra Muvahhidlerin hâkimiyeti altına girdiler. Muvahhidlerin hâkimiyeti de 1269'a kadar sürdü. Muvahhidlerin dağılmasından sonra bölgeye yine küçük devletler, emirlikler hâkim oldu. Meriniler (1197 - 1550), Vattasiler (1470 - 1550), Sa'di Şerifleri (1509 - 1660), Filali Şerifleri (1640'tan itibaren) Muvahhidlerin dağılmasından sonra bölgede hâkimiyet sürmüş olan yönetimlerdir. Bunlardan Meriniler Muvahhidler dağılmadan önce kurulmuş ve Fas'ın az bir bölümü üzerinde hüküm sürüyorlardı. Merinilerle Muvahhidler arasında bir çekişme de olmuştur. Ancak Muvahhidlerin son zamanlarına doğru ortaya çıkan iç kavgalar Merinilerin işine yaradı ve onların dağılmalarından sonra da topraklarının bir kısmını ele geçirdiler. Vattasilerin hüküm sürdükleri dönemde Portekizli ve İspanyalı sömürgeciler Fas topraklarına saldırılar düzenlediler. Bu saldırılar sonunda Portekizliler Fas'ın Atlas Okyanusu kıyılarını ele geçirdiler.⁹ Öbür taraftan Osmanlı Devleti de bölgede hâkimiyetini sürdürmekteydi.

Osmanlı Devleti, İspanya'nın yayılmacı politikasına karşı kendini korumaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti, Fas'a hâkim olmamış fakat Fas Sultanlığı ile daima dostâne ilişkiler kurmuştur. Öyle ki Fas sultanının belirlenmesi hususunda Osmanlı Devleti, 4 Ağustos 1578 günü Portekiz ve İspanyollardan oluşan Haçlı ordusuyla Vâdi-üs-Seyl Savaşı'nda karşı karşıya gelmiş ve Haçlı donanmasını hezimete uğratmıştır. Batılı devletlerin Kuzey Afrika'da ki çıkar ve nüfuz mücadelesi, Fransa'nın 1830'da Cezayir'de giriştiği işgalle daha da

---

⁹(<http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya4/1068.html>) Erişim Tarihi: 08.02.2018

şiddetlenmiştir. Başlangıçta Cezayir halkının direnişini destekleyen Fas Sultanı Mevlay Abdurrahman yoğun bir Fransız baskısıyla karşılaşmış, Fas ordusunun 1844'de uğradığı ağır yenilginin ardından Cezayir liderinin yakalanması için Fransızlarla işbirliği yapmıştır. 1856'da da İngilizlere geniş ticari ayrıcalıklar vermiştir.¹⁰ 1860'da İspanya, kuzey Fas'ı işgal etti yarım yüzyıl boyunca Fas'ın egemenliğine alarak kolonileştirdi. Avrupalı Devletler bunu görünce ticari reknetlere girişip Fas topraklarını işgal etmeye girişti. 30 Mart 1912'de imzalanan Fez Antlaşmasıyla Fas'ın büyük bir kısmı Fransız himayesi altına girmiştir. Kuzeyde küçük bir bölge İspanyol himayesinde bulunurken, Tanca I. Dünya Savaşı'dan sonra 1923'de Uluslararası bölge ilan edilmiştir. Bu şekilde yabancıların himayesinde bulunan Fas yerel idare bakımından sultanlıkla yönetilmiş ve 1927 yılından itibaren Sultan V. Muhammed Fas'ın başına geçerek 1961 yılına kadar hükümdarlığını sürdürmüştür. 1953 yılında başlayan bağımsızlık hareketleri, 1956 yılında Fas krallığının kurulması ile sonuçlanmıştır. 1961 yılı başlarında Sultan V. Muhammed'in ölümünden sonra oğlu II. Hasan Fas kralı olarak onun yerini almış ve idare, krallık olarak yeniden şekillenmiştir. Kral II. Hasan aynı zamanda başbakanlık görevini de üstlenmiştir. Ülke o tarihten bu yana Kral II. Hasan tarafından idare edilmektedir. 1971 ve 72 yıllarında Kral II. Hasan'a karşı çeşitli darbe girişimleri yapılmışsa da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1985 yılında "Genç İslamlar" diye bilinen bir grubun hükümet darbesi yaparak İslâmî esaslara göre devlet kurma girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1986 yılı sonu ve 1987 yılı başlarında Kral II. Hasan siyasi suçlular da dâhil olmak üzere bütün tutuklular için bir seri aflar uygulamıştır.¹¹ Kral II. Hasan'ın 22 Temmuz 1999'da vefat etmesi üzerine yerine oğlu Sidi Muhammed (VI. Muhammed) geçti.¹²

2010 yılının sonlarında başlayan Arap Baharı Fas'a da sıçramıştır ancak gösteriler çatışmalara dönüşmeden önlenebilmiştir. İhvan-ı Müslimin menşeli Tevhid ve Islah Hareketi gibi hareketlerin protestoları Kral 6. Muhammed'i bazı adımlar atmaya mecbur etmiştir.¹³

Kral, Mart 2011'de yaptığı konuşmada anayasada reform yapma sözü vermiştir. Buna göre; parlamento, hükümet ve başbakanlık kurumlarının güçlendirilmesi; insan hakları ile bireysel ve toplu özgürlüklerin genişletilmesi; siyasi partilerin rolünün sağlamaştırılması ve

---

¹⁰ İstanbul Ticaret Odası, *Fas Ülke Etüdü*, Yayın no:1997-50, s.17 (<http://www.ito.org.tr/itoyayin/0014424.pdf>) Erişim tarihi: 08.02.2018

¹¹ İstanbul Ticaret Odası, *A.g.e*, ss: 18

¹² (<http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya4/1068.html>) Erişim Tarihi: 08.02.2018

¹³ Tevhid ve Islah Hareketi lideri Muhammed Hamdavi, Arap Baharı, Fas'a etkileri ve kendilerinin buna karşı tutumu hakkında "Biz de Tevhid ve Islah Hareketi olarak sokaklara çıktık. Sokaklara çıkış amacımız kanlı bir devrim değil; reform yoluyla Mağribi değiştirmek, halkın yönetime daha fazla katılmasını sağlamaktır. Kral istenilen düzeyde olmasa da bu yönde bazı adımlar attı. Bunun üzerine gösterilere son verdik. Şu anda da insanların çoğu değişimin ıslah yoluyla gerçekleşmesi gerektiğini düşünüyor." demiştir. (<https://www.islahhaber.net/16699--32956.html>) Erişim Tarihi: 08.02.2018

parlamentodaki muhalefetin ve sivil toplumun rolünün desteklenmesi; kamu hizmetlerinde sorumluluk ve hesap verilebilirlik ilkelerinin güçlendirilmesi; insan hakları ve özgürlüklerin korunması ilkeleri¹⁴ reformun temelini oluşturmuştur. 2011’de yapılan referandumda %98,5 oyla kabul edilen değişiklik¹⁵ kapsamında kral, seçimi kazanan siyasi partinin genel sekreterini hükümeti kurmakla görevlendirmektedir.

4. KOALİSYON KURMA SÜRECİ

Seçim barajının %3 olduğu Fas’ta irili ufaklı birçok parti meclise girebilmektedir. Ülkedeki sosyal yapı da mecliste temsiliyet noktasında siyasi yelpazenin oldukça geniş olmasına sebebiyet vermektedir. Bu durum, seçimden birinci çıkan partinin koalisyon yapmasını zorunlu kılmaktadır. 2016 seçimlerinden sonra kral, en çok oy alan Adalet ve Kalkınma Partisi genel başkanı ve son beş yıldır başbakanlık görevini yürüten Abdulilah Benkiran’ı hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.

Hükümeti kurmakla görevlendirilen Adalet ve Kalkınma Partisi lideri Benkiran’ın koalisyon çalışmalarına, İlerleme ve Sosyalizm Partisi ile İstiklal Partisi destek verse de bu iki partinin desteği koalisyonu kurmak için yeterli olmamıştır. Benkiran, eski koalisyon ortaklarından Milli Bağımsızlar Birliği’ne yönelmiştir ancak MBB’nin; Halk Hareketi, Anayasal Birlik Partisi ve Halk Gücü Sosyalist Birliği ile dörtlü blok oluşturması ve blok halinde hükümette yer almak istemesi, görüşmeleri sonuçsuz bırakmıştır. Benkiran’ın uğraşları mart ayına kadar sürmüştü fakat başarısız olmuştur. Bunun üzerine kral, hükümeti kurma yetkisini Adalet ve Kalkınma Partisi Ulusal Konsey Başkanı Sadettin Osmanî’ye vermiştir. Osmanî, Benkiran’dan farklı bir metot izleyerek dörtlü bloğun hükümette yer almasını kabul etmiştir. Ayrıca, İlerleme ve Sosyalizm Partisi’nin de koalisyonda yer almasıyla Adalet ve Kalkınma Partisi, altı partili bir koalisyon hükümeti ile tekrardan iktidara gelmiştir. Osmanî, önceki hükümetin ıslahatlarını devam ettireceğini açıklamıştır.¹⁶

5. TÜRKİYE - FAS İLİŞKİLERİ

Türkiye ve Fas arasındaki diplomatik ilişkiler, Fas’ın bağımsızlığını kazanmasını takiben 17 Nisan 1956 yılında iki ülke Hükümetleri tarafından aynı gün yapılan ortak

¹⁴ (<http://rabat.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=166287>) Erişim Tarihi: 14/04/2017

¹⁵ 1971’de şimdiki kralın babası kral II. Hasan’a karşı darbe girişiminde bulunulmuştur. Başarısız darbe girişiminden sonra, anayasada bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre daha önce yürütmenin başı olan kral, yerini 1971 anayasasıyla tesis edilen Başbakanlık kurumuna bırakmıştır.

¹⁶ Osmanî, Batı’da kimi çevrelerce, kendisini ılımlı bir İslamcı gibi takdim etmeye çalışan ama aslında radikal görüşlere sahip birisi olarak tanıtılmaktadır. Fransız Le Monde gazetesi 13 Nisan 2017 tarihli haberinde, onun Seyyid Kutub’un kardeşi Muhammed Kutub’un vefatından duyduğu üzüntüyü ifade eden bir twitter paylaşımına yer vererek bunu Osmanî’nin “radikalliğine” delil olarak sunmuştur.

açıklamayla tesis edilmiştir. Fas ile ilişkilerimiz her alanda gelişmekte olup, ülkemiz Fas'ı Ortadoğu, Afrika, Akdeniz ve İslam âleminin önemli bir üyesi olarak görmektedir. Türkiye ile Fas her alanda ilişkilerini geliştirmek için karşılıklı girişimlerde bulunduğu görülmüştür. Hava ulaştırmasında Fas ile 24 Eylül 1985 tarihinde ortak bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Denizcilikte, Frekans ve kapasite kısıtlaması bulunmamakla beraber tekli tayine izin verilmiştir. “Türkiye Cumhuriyeti ile Fas Krallığı Arasında Deniz Ulaştırmasına Dair Anlaşma” 26.03.1987 tarihinde imzalanmıştır. Söz konusu Anlaşmanın günümüz ihtiyaçlarına uygun olmadığı ve anlaşmanın günümüze göre yeniden görüşülüp uygulanabilir bir antlaşmaya dönüştürmesi gerektiği öngörülmüştür. Türkiye ile Fas ilişkileri deniz hava ve kara ulaşımlarında antlaşmalar mevcuttur. Bu antlaşmalar iş konseyleri düzeyinde Türk-Fas İş Konseyi, Türk-Kuzey Afrika İş Konseyi bünyesinde 1990 yılında kurulmuştur. Ayrıca Demiryolu Ulaşımı ve Limanlar 7 Nisan 2004 tarihinde Ankara’da iki ülke Ulaştırma Bakanları arasında “İstanbul Haydarpaşa Limanı ile Kazablanka Limanı Kardeş Liman İlan Belgesi” ile yine aynı tarihte “İstanbul Haydarpaşa Limanı ile Kazablanka Limanı İşbirliği Protokolü” imzalanmıştır.¹⁷

Türkiye ile Fas arasında 2005 yılında 515 milyon \$ olan ikili ticaret hacmi, 2006 yılında imzalanan STA'nın da etkisiyle 2014 yılsonu itibariyle 2 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmiştir. Türkiye ile Fas arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması (STA), 7 Nisan 2004 tarihinde imzalanmış olup, 1 Ocak 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ülkemizin Fas menşeli sanayi ürünleri ithalatına uyguladığı bütün gümrük vergisi ve eş etkili vergiler, Anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile birlikte sıfırlanmıştır. Bu sebeple Türkiye ile Fas ticari ilişkilerinde alanında bir canlılık oluşturmuş ve ekonomi, sanayi, inşaat...vb. alanlarında karşılıklı yatırımlar gerçekleştirmiştir. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması 08.04.1997 tarihinde imzalanmış olup 04.05.2004 tarihinde, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması 07.04.1997 tarihinde imzalanmış olup 22.06.2005 tarihinde Resmi Gazete 'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁸

Türkiye ile Fas ilişkileri 2012 yılından önce antlaşmalar olmasına rağmen politika alanında ilişkiler yok denecek kadar azdır. Nitekim bu durumu en iyi açıklayacak nitelikte olan olay
Dönemin Fas Dışişleri ve İşbirliği Bakanı Osmani'nin 18-20 Mart 2012 tarihlerinde Türkiye'ye ziyareti, 25 yıl aradan sonra Dışişleri Bakanı düzeyinde Fas'tan Türkiye'ye

¹⁷ Fas ülke raporu, ss:10-12

¹⁸ T.C. Ekonomi Bakanlığı, *A.g.e.* s.9 (https://www.immib.org.tr/files/EK-FAS-2016-6476pdf_00004963.pdf)
Erişim Tarihi: 08.02.2018

gerçekleştirilen ilk ziyaret olmuştur. Bu tarihten sonra karşılıklı ziyaretlere gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı, Yargı ve iş dünyası düzeylerinde ziyaretler daha hız kazanmıştır.¹⁹

6. FAS'TA İSLÂMÎ HAREKET VE TARİKATLAR

Fas'ta Adalet ve İhsan Cemaati, Fas Mücahidleri Cemaati, Devrimci İslamcı Gençlik Hareketi, Muhammedi Çağrı Hareketi, Tebliğ Cemaati gibi hareketler başta olmak üzere irili ufaklı otuza yakın İslâmî grup var.²⁰ Fas ayrıca Ticani, Darkaviyye ve Tayyibiyye gibi tarikatlar başta olmak üzere Reysûniyye, Vezzaniyye, Şerkaviyye, Derkaviyye, Kettaniyye ve Kadiriyye'nin kolu Fadiliyye'dir. Tasavvufi ekollerin de toplumsal hayatta son derece etkin olduğu bir ülkedir. Bu İslâmî Hareketler ve Tarikatların/tasavvufun bazıları devletin İslâmîleştirilmesini amaçlayan siyasi faaliyetlerde bulunurken bazıları sadece tebliğ ve eğitim çalışmaları yapmaktadırlar. Bu cemaat ve tarikat/tasavvufun çalışma metotları arasında da çeşitli farklılıklar görülmektedir

6.1. Adalet ve İhsan Hareketi

Fas'taki İslâmî cemaatlerin önde gelenlerinden biri Adalet ve İhsan Cemaati'dir. Bu cemaatin lideri Abdusselam Yasin'dir. Adalet ve İhsan Cemaati, sert ve tavizsiz bir tutum izlemektedir. Cemaatin lideri Abdusselâm Yasin, 1975 yılında kral II. Hasan'a "Ya İslâm Ya da Tufan" başlığını taşıyan ve 100 sahifeden fazla bir açık mektup yazması üzerine delirmekle itham edilerek hapse atılmıştır. Şeyh Abdusselâm Yasin insan hakları adaletsizliğin maruz kalıp altı ay boyunca yasadışı olarak mahkemenin önüne çıkartılmaksızın toplam üç yıl hapiste tutulmuştur. 1978'de hapisten çıkan Abdusselâm Yasin, 1983 yılında bir yazısından dolayı tekrar hapse atılmıştır ve iki yıl hapiste kalmıştır. 1985 yılında hapisten çıktıktan 2000 yılına kadar başkent Rabat yakınlarındaki Sella şehrinde mecburi ikamete tabi tutulmakta ve gazetecilerin kendisiyle görüşmelerine izin verilmemiştir.

Bu yasak 16 Mayıs 2000 tarihinde kaldırılmıştır.²¹ Abduselam Yasin 2013 yılında hayatını kaybetmiştir. Adalet ve İhsan Cemaati ismini Nahl suresinden etkilenerek almıştır. Nahl suresi 90 ayeti kerimesinde Allah subhanehu ve teala şöyle buyurmaktadır: **“Şüphesiz Allah, adaleti, ihsanı, yakınlara vermeyi emreder; çirkin utanmazlıklardan (fahşadan), Kötülüklerden ve zorbalıklardan sakındırır. Size öğüt vermektedir, umulur ki öğüt alıp**

¹⁹ T.C Dışişleri Bakanlığı(2017), “*Türkiye - Fas Siyasi İlişkileri*”, (http://www.mfa.gov.tr/turkiye-fas_siyasi-iliskileri.tr.mfa) Erişim Tarihi: 08.02.2018

²⁰ (<http://www.haksozhaber.net/ozkose-hamdavi-ile-demokrasiyi-konustu-34953h.htm>) Erişim Tarihi:08.02.2018

²¹ (<http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya4/1068.html>) Erişim Tarihi: 08.02.2018

düşünürsünüz.” Buna mukabil Adalet ve ihsan cemaati Abdülislam Yasin öncülüğünde bütüncül bir yenilikçi modeli kullanarak bir proje hazırlamışlardır. Bu projenin ihsan esaslı terbiyeye dayandığını, İslam düşüncesinde yeniliği savunduğunu, Ümmetin iman, ilim ve cihat potansiyelinin yeniden teşekkülünü ve Nebevi yöntem çizgisinde İkinci Hilafetin ufuklarına çıkmayı amaçladığı görülmüştür. Bu model ve projelerini uygulamak için de birkaç kitap, risale ve makalelerde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Adalet ve İhsan Cemaati, Fas'ta siyasetin haram olmadığını, Ancak siyasetin aldatmadan başka bir şey olmadığını, sahte bir pozisyonda olduğunu, sarayın halkın üzerinde bir baskı kurduğunu ifade etmişlerdir.²² Nadia Yasin, 2012'de vefat eden Abdüsellam Yasin'in kızı 1958 Doğumlu Adalet ve İhsan Hareketinin Lideri, 1983'te tutuklanıyor, 1985'te serbest bırakılıyor, sonra ev hapsinde tutuluyor. Şimdi de Adalet ve İhsan Hareketi içinde en faal müntesibi olan ve hareketin sözcülüğünü yürüten kızı Nadya Yasin (Nadia Yassine) en kuvvetli lider olarak görülmektedir.²³

6.2. Tevhid ve Islah Hareketi

Fas'taki İslâmi cemaatler içinde en geniş kitle tabanına sahip olan ve faaliyetlerini en geniş alana yayan cemaatin Tevhid ve Islah Cemaati olduğu söylenebilir. Bu cemaat Müslüman Kardeşler'in çizgisini benimseyerek davet ve tebliğ metodunu kullanmış, ancak onun örgütsel bağlantı içinde faaliyet yürüten bir kanadı değildir. Cemaatin ilk lideri Abdulilah Benkiran'dır. Şimdiki lideri Muhammed Hamdavi'dir. Bu cemaat önceleri "İslâmi Cemaat" adıyla faaliyet yürütülmüştür. Adalet ve Kalkınma Partisi bu cemaatin siyasi koludur. Bu partinin genel başkanı Abdülkerim el-Hatib'dir. Fakat AKP bugün Tevhid ve Islah Cemaatin devamı niteliğindeki söylem tam anlamıyla doğru değildir.²⁴

Tevhid ve Islah Cemaati yönetimle herhangi bir çekişmeye girmeden iktisat üzerinde durmakta; devletin gelirlerini ıslah etme, iktisadî açıdan Fas'ı daha yaşanılır bir ülkeye dönüştürme, tebliğ ve davet metodunu kullanarak tabana ulaşip ıslah etme yolunu tercih etmiştir. Buna rağmen yönetim bu cemaatin çalışmalarına da zaman zaman engel olmuş, halka ulaşmasını engellemek için çeşitli yol ve desiselere başvurmuştur. Tevhid ve Islah Cemaati'nin "Genel Bildiri" başlığını taşıyan bir broşüründe yer alan ifade cemaatin amacını şöyle ifade etmiştir. "Tevhid ve Islah Cemaati halkımızın bütün yasama, yürütme ve yargı

²²(<http://www.medeniyetvakfi.org/vakif/ana-sayfa/guencel-haberler/fas-ta-islami-hareket-adalet-ve-ihsan-cemaati-modeli>) Erişim Tarihi:08.02.2018

²³(<https://www.afam.org.tr/fasin-yeni-islami-hareket-lideri-bir-kadin-mi-olacak/>) Erişim Tarihi: 08.02.2018

²⁴Ahmet Varol, Fas'ın AKP'si, (<http://www.haksozhaber.net/fasin-akpsi-23354yy.htm>) Erişim Tarihi:08.02.2018

kurumlarını İslâm'a dönüş konusunda üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmeye ve üstlenmiş oldukları role uygun hareket etmeye çağırılmaktadır."²⁵

6.3. İslâmî Gençlik Hareketi

Fas'taki İslâmî cemaatlerin önde gelenlerinden biri de İslâmî Gençlik Hareketi'dir. Bu hareketin kurucusu Fas'ın Seyyid Kutub'u diye adlandırılan Abdulkerim Muti'dir. Fas'taki mevcut İslâmî cemaatlerin ileri gelenlerinin çoğunun bu hareketin içinde yetiştiklerini söylenebilir. Nitekim Tevhid ve Islah Cemaati adını alan İslâmî Cemaat de İslâmî Gençlik Hareketi içerinden çıkışı bilgisine ulaşılmıştır. İslâmî Gençlik Hareketi'nin kurucusu Abdulkerim Muti' hakkında iki kez idam kararı verilmiş ancak bu kararlar infaz edilmemiştir.²⁶

6.4. Ticani Tarikatı

Kurucusu, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. el-Muhtar et-Ticani'dir. 1150/1737 yılında güney Cezayir'deki Ain Madi'de dünyaya gelmiştir.²⁷ Genç yaşta ilim tahsil edip Hafız olmuş ve Tarikatlerin içine girmiştir. İcâzetini Halveti Şeyhi olan Mahmud El-Kürdî'den almıştır. Birçok tarikata İntisap eden Ahmed Ticani özellikle Halveri tarikatının bir mukaddemi olarak uzun süre hizmet etti. Daha sonra, 1196/ 1782'de Tilimsan kasabasında bizzat kendi tarikatını kurmuştur.²⁸ Aynı zamanda Ahmet Ticani tarikatı Morocco, Cezair, Batı Afrika, Fas, Nijer, Senegal, Gambia, Habeşistan, Sudan gibi ülkelere yayıldılar. Akabinde 18. yüzyılda Ahmed et-Ticani tarafından Tarikatını Fas'ta da kurmuştur.

Tarikatın müntesipleri, Ticanilik'in özgünlüğünü ve özerkliğini vurgulamak için Şeyh Ticani'nin bizzat Hz. Muhammed (s.a.v.)'den icazet aldığını, diğer tarikatlardaki gibi silsilelerinin olmadığını öne sürmüşlerdir. Genel karakteri, ihyacı olarak nitelendirilebilecek bir tarikattir. Merasimlerini iyice sadeleştiren Ticanilik, daha çok niyet temizliği ve salih amel üzerinde durmuştur. Bu durum tarikat mensuplarının artmasına, militan bir görünüm kazanmasına yol açmıştır. Ticanilik, din ve dünya işleri diye bir ayırım tanımamıştır. Afrika'da hem İslam'ı yayma hem de İslam'ı kuvvetlendirme yolunda büyük çabalar sarf etmiş bir harekettir. Bu çabalar, sömürgeci Batılı güçlerin önüne çıkan bilinçli bir engel özelliğini taşımaktadır.²⁹

²⁵ (<http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya4/1068.html>) Erişim Tarihi: 08.02.2018

²⁶ (<http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya4/1068.html>) Erişim Tarihi: 08.02.2018

²⁷ Hiskett, *The Development Of İslâm İn West Africa*, ss: 50.

²⁸ Harazim Ali b. Barada, *Cevahiru'l Meani ve Buluğu 'I-Emani fi Faidi'l-Şeyh et-Ticani*, Kahire 1348/1927 s. 38. Akt.Kadir Ösköse ss:164

²⁹ İ.Ethem Bilgin, " *Afrika'da İslam'ın Yayılmasında Tasavvufun Rolü* ", ss. 90-91 .

6.5. Darkavîye Tarikatı

Darkavi Tarikatı, 18.yüzyılın sonunda, Faslı Şerif Mevlây el-Arabî Ahmed ibn el - Hasanu'd-Darkâvî(1760-1823) tarafından kurulmuştur.³⁰Bu tarikat bazı tarikatlardan farklı olarak geleneksel tasavvuf anlayışını sürdürdüklerini görülmüştür. Daha çok savaşçı topluluk ve kabilelerin dikkatini çektiği görülmüştür. Tarikatın şeyhi tarafından 1888'de Fransızlara karşı cihat ilan edilmiştir. Osmanlı yetkilileri, Darkavî müntesiplerine isyancı grup nazarıyla bakılmıştır. Tarikatın merkez zaviyesi Ferkle'dedir.³¹ Müntesiplerini, gönüllüleri ve halkı cemaatle namaz kılma noktasında tavsiye ve özen gösterilmiştir. Aralarında samimiyet ve kardeşliğin pekişmesi için sürekli hediyeleşmişlerdir. Aynı zamanda sesli zikirlerin tertip edildiği, tevazuun bir göstergesi olarak yamalı, birkaç parçadan oluşan kolsuz hırka giyildiği de görülmüştür.

Tarikat müntesipleri belli alametleri vardı. Hırka tarikatın alamet-i farikasıydı. Boyunlarında ağaçtan yapılma tespihleri asılı bulunurdu. Kendi müntesiplerini keramet istismarı ve kendi aralarında siyasi çekişmelere maruz kalmaktan korunmuştur. Ancak tarikat liderinin siyasi bir amacı olmamasına rağmen dönemin Fas siyasi otoritesi tarafından hapse atılmıştır. Tarikatı, vefatından sonra kendi adıyla özdeşleşmiş ve hızla yayılmıştır.³²

6.6. Tayyibiyye Tarikatı

Tayyibiyye Tarikatı, 1090/ 1679 yılında vefat eden Mevlay Abdullah tarafından kurulmuştur. Kurulan ilk zaviye, tarikatın önde gelenlerinin öldürüldüğü, şimdi de bir ziyaret merkezi olan Wazzan'dır. Tarikat hedefine ulaşmak için siyasetle aktif bir şekilde uğraşmıştır. Nitekim Morocco(Fas) Sultanı, hanedanlığına büyük destek veren bu tarikatla yakın ilişki içinde olup, ona sempati duymuştur. Tarikatın şeyhleri muttakiydiler. Tarikatın diğer tarikatlardan ayıran en belirgin özelliği; politikayla da uğraştıkları için resmi otoritelere karşı tavır takınmamaya gayret göstermişlerdir. Bununla beraber hükümdarın birçok idarecileri, tarikat mensubu olduğu söylenmiştir. Tarikat bu ismi, kendini tarikatın başarısı için adayan, sade bir hayat süren ve tarikatın ikinci şeyhi Mevlây Tayyib'den almıştır. Müridler şeyhlerine kesinlikle itaat edeceklerine, İslâmî esaslara sadık kalan yönetimlere destek olacaklarına söz verirler. Müntesiplerin kardeşliği pekiştirmek için mütevazı ve ihlaslı olmaya teşvik edildiği

---

³⁰ Kadir ÖZKÖSE, *A.g.e:* s 168

³¹ Trimmingham, *The Sufi Orders*, s. III

³² Trimmingham, *A.g.e:* s.111

görülmüştür. Merkez Wazzan'dan zaviyelerin usul ve esasları kontrol etmek ve eksiklikleri gidermek için her yıl müfettişler teftiş etmeye geldikleri görülmüştür.³³

7. FAS'TA İSLÂMÎ PARTİLER

7.1. Adalet ve Kalkınma Partisi (PJD)

Kraliyete yakınlığı ile bilinen Dr. Abdelkrim el-Hatib tarafından “Demokratik ve Anayasal Halk Hareketi” adıyla 1967'de kurulmuştur. Parti uzun süre etkisiz kalmıştır. Daha sonra MUR 'u kuracak gizli bir dernek üyelerinin partiye katılmaları ile hareketlenmiştir. 1998 yılında ismi Adalet ve Kalkınma Partisi (PJD) olarak değiştirilmiştir.³⁴ 1997 seçimlerinde 9 milletvekili kazanan parti, koalisyona girmeyip hükümete dışarıdan destek vermiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi, 2002 seçimlerinde büyük bir başarı göstererek üçüncü parti olmuş ve milletvekili sayısını 42'ye yükseltmiştir. Milletvekili sayısını 2007'de 47'ye yükselterek ikinci, 2011'de ise 107'ye yükselterek birinci parti olmayı başarmıştır. Hükümeti kurma görevi 29 Kasım 2011 tarihinde Fas Kralı VI. Muhammed tarafından parti lideri Abdelilah Benkirane'ye verildi. Ve Abdulilah Benkirane önderliğinde koalisyon hükümeti kurarak iktidara gelmiştir. Fas'ta son seçimler 7 Ekim 2016'da yapılmıştır. Katılım oranının %45 olduğu seçimleri Adalet ve Kalkınma Partisi, 125 milletvekili kazanarak birinci sırada tamamlamıştır. Bununla birlikte, Adalet ve Kalkınma Partisi, parti programında iktisat üzerinde durmakta; devletin gelirlerini ıslah etme, çarşıda fiyatları düşürme ve iktisadî açıdan Fas'ı daha yaşanılır bir ülkeye dönüştürme konusundaki vaatlerini özellikle vurgulamaktadır. Partinin en çok üzerinde durduğu söylem “Fas'ın ıslahı”dır ve bu ıslah daha çok iktisadi düzelme üzerinde odaklanmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi, Tevhid ve İslah Hareketi'nin siyasi koludur.

8. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Fas'ta İslâmî hareketler ve tarikatlar, ortaya çıkan kimi yapılar dışında geniş bir halk kitlesine açılmışlardır ve toplumda saygın bir konum kazanmışlardır. Bu güçlerine medrese, okul, hastane, yardım kuruluşları gibi halka seslenen kuruluşlarla ulaşmışlardır. Bununla birlikte ülkenin sömürgeci ülkelere karşı mücadelesinde ve bağımsızlaşmasında çok etkili olmuşlardır. Bunun için halkın teveccühünü kazanmaya devam etmektedir. Fas'ta İslâmî

³³ Seli, Canon D.D.M.R.A.s., *the Religious of Islam, Londra*, 1976, ss. 59-60. Akt. Kadir ÖZKÖSE, *A.g.e.*: s 169

³⁴([https://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_ve_Kalk%C4%B1nma_Partisi_\(Fas\)\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_ve_Kalk%C4%B1nma_Partisi_(Fas))) Erişim Tarihi:25.12.2017

uyanış hareketi her geçen gün güçlenmektedir. Özellikle üniversite camiasında İslâmi hareketin artık en güçlü hareket olduğu gözlerden kaçmamaktadır.

Adalet ve Kalkınma Partisi, özellikle Tevhid ve Islah Hareketinin desteğini alarak siyaset alanında büyük rol oynamaktadır. Dolayısıyla halkın arasında Tevhid ve Islah hareketini saygınlığı giderek aratmaktadır. Adalet ve İhsan cemaati, Tevhid ve Islah hareketine göre daha sert ve tavizsiz davranmaktadır. Nitekim hükümet tarafından parti kurma başvurularını reddettiği bilgisine ulaşılmıştır. İslâmî gençlik hareketi daha çok üniversite gençleri arasında rağbet görmüştür. Diğer cemaatlerin ve tarikatların rolleri siyasette aktifliğini yitirdikleri görülmüştür. Adalet ve Kalkınma Partisi, Fas siyasi hayatına büyük ölçüde entegre olmuş bir parti olarak olması arzu edilenle değil, olanla siyaset yapma eğilimindedir. Toplumun zayıf, bakıma muhtaç kesimlerine özel ilgi göstermiş; onların ihtiyaçlarını gündem etmiştir. Parti kendisini rejimin bir alternatifi olarak sunmamış aksine rejimle bir sorunu olmadığını vurgulamıştır. Öte yandan, Fas toplumunun büyük çoğunluğunun yolsuzlukla rejimi özdeşleştirilmesi, yolsuzlukla mücadele ve reform söylemiyle yola çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin toplumdaki karşılığını pekiştirmiştir. Parti AB ile iyi ilişkiler kurma konusunda da isteklidir. Değişim ve yenilenme talep eden kitlelerin desteğini almış olsa da Adalet ve Kalkınma Partisi, radikal adımlar atmaktan kaçınacaktır.

ÜLKE KÜNYESİ

Resmi Adı	Fas Krallığı
Yönetim	Anayasaya Dayalı Meşrutî Krallık
Başkent	Rabat
Bağımsızlık Tarihi	2 Mart 1956 (Fransa), 7 Nisan 1956 (İspanya)
Nüfus	33,92 milyon
Etnik Yapı	Arap-Berberî %99,1; Yahudî %0,2; Diğer; %0,7
Coğrafi Konum	Afrika kıtasının Kuzeybatı ucunda bulunmaktadır. Kuzeyinden Akdeniz, batısından Atlas Okyanusu, doğusundan Cezayir ve güneyinden Batı Sahra ile çevrelenmiştir. (Batı Sahra tartışmalı bir bölgedir.)
Belli Başlı Siyasi Partiler	Adalet ve Kalkınma Partisi (125 Milletvekili), Asalet ve Çağdaşlık Partisi (102 MV), İstiklal Partisi (46 MV), Milli Bağımsızlar Birliğı (37 MV), Halk Hareketi (27 MV), Halk Gücü Sosyalist Birliğı (20 MV), Anayasal Birlik Partisi (19 MV), İlerleme ve Sosyalizm Partisi (12 MV)